

A88/001 CO:2071522

7 januari 1988

JAKES VERVANGT HUSAK ALS LEIDER VAN TSJECHOSLOWAAKSE CP

Op 17 december jl. is Gustav HUSAK afgetreden als secretaris-generaal van de Communistische Partij van Tsjechoslowakije (KSC). Het Centraal Comité van de Tsjechoslowaakse CP koos unaniem Presidiumlid en CC-secretaris Milos JAKES als zijn opvolger. In deze FOCUS wordt eerst aandacht besteed aan het GUSTAV-tijdperk en vervolgens ingegaan op de machtswisseling in de politieke top van de CSSR, die vooralsnog alle trekken van een voorzichtige 'face-lift' vertoont en op korte termijn waarschijnlijk niet zal leiden tot een ingrijpende koerswijziging van het Tsjechoslowaakse regime.

MILOS JAKES NIEUWE LEIDER VAN TSJECHOSLOWAAKSE CP

Gustav HUSAK treedt af

Op het buitengewone congres van de Communistische Partij van Tsjechoslowakije (Tsjechoslowaaks acroniem: KSC) in september 1968, een maand na de Warschaupact-interventie die een einde maakte aan de Praagse Lente, beleeft de toenmalige eerste secretaris van de Slowaakse CP Gustav HUSAK zijn onvoorwaardelijke trouw aan KSC-leider Alexander DUBCEK: "Ik sta volledig achter DUBCEKs concept. Ik zal hem volledig steunen. Ik zal naast hem staan, of ik zal vertrekken". Zeven maanden later werd DUBCEK onder zware druk van Moskou gedwongen zijn functie als secretaris-generaal van de KSC neer te leggen. HUSAK vertrok niet, maar volgde hem op. Sindsdien heeft de op 10 januari 1913 geboren Slowaak weinig nagelaten om DUBCEKs concept van een socialisme met een menselijk gezicht tot in het kleinste detail te vernietigen. Onder curatele van het Kremlin werden de door DUBCEK nagestreefde hervormingen teruggedraaid en zij, die zich tijdens de Praagse Lente met het 'menselijke socialisme' hadden geïdentificeerd, weggezuiverd.

Ook toen de eerste fase van deze "normalisatiepolitiek" was afgerond en de KSC-top van Moskou geleidelijk meer ruimte kreeg om te manoeuvreren, bleef HUSAK gebiologeerd door het schrikbeeld van de Praagse Lente. De "Pouceni", de zogenaamde "Politieke Lessen van de Crisisjaren" (lees: 1968) die in 1971 schriftelijk werden neergelegd in een partijdocument, vormden het politieke credo van het Praagse regime. Zij waren bedoeld om "de leidende rol van de partij en het politieke, economische en maatschappelijke leven te herstellen". Het beleid dat op de "Pouceni" was gebaseerd, schuwde iedere vorm van verandering en sloot hervormingsgezinden uit van belangrijke posities in partij- en regeringsorganen, maatschappelijke organisaties en bedrijven. Deze extreem behoudende politiek bleef niet zonder gevolgen. De leidende organen van de KSC werden gekenmerkt door een steeds grotere personele immobiliteit, terwijl de economie langzamerhand stagneerde en het maatschappelijk leven in toenemende mate verstarde. Vele Tsjechoslowaken, teleurgesteld door de vakkundige wijze waarop de verworvenheden van de Praagse Lente werden gesmoord, namen geestelijk afscheid van het openbare leven. Tussen bevolking en regime ontstond een groeiende kloof van onverschilligheid.

Voor HUSAK heeft het gebrek aan waardering in eigen land nooit een echt probleem gevormd. De legitimiteit van zijn beleid heeft hij steeds gezocht in het Moskous van BREZHNEV, dat evenzeer door immobiliteit en onvermogen tot hervormingen werd gekenmerkt als zijn eigen Praag.

Hierin kwam een zekere verandering met het aantreden van GORBACHEV als secretaris-generaal van de CPSU in maart 1985. De nieuwe Sovjetrussische partijleider zette zich af tegen het beleid van BREZHNEV en begon in snel tempo de vergrijsde partij- en overheidsbureaucraten te vervangen door jongere en beter opgeleide partijkaders. Deze werden ingezet om vorm te geven aan een nieuwe politiek van "perestrojka" (herstructurering) en "glasnost" (openheid), waarmee GORBACHEV de Sovjet-samenleving en economie nieuw leven wil inblazen.

In Praag werd sterk getwijfeld aan de haalbaarheid van die hervormingsinitiatieven. Bovendien herinnerde de perestroika de Tsjechoslowaakse partijleiding te zeer aan de traumatische ervaringen van 1968. Uit zucht naar behoud van de eigen machtspositie en uit vrees voor ongewenste en wellicht oncontroleerbare ontwikkelingen in eigen land, hield de KSC-top de deuren voor de nieuwe wind uit het Kremlin zoveel mogelijk gesloten.

Praag beperkte zich tot enkele bescheiden pogingen om de economie van de CSSR op te krikken, die door vele Westerse waarnemers onvoldoende werden geacht om Moskou tevreden te stellen. Zij gingen speculeren over een mogelijke vervanging van HUSAK, te meer omdat die al voor het aantreden van GORBACHEV te kennen had gegeven om leeftijds- en gezondheidsredenen de zware werklast eigenlijk niet meer te kunnen dragen. Toch vond op het zeventiende congres van de KSC in maart 1986 (nog) geen aflossing van de wacht plaats. De meest waarschijnlijke opvolger, Presidiumlid en CC-secretaris Milos JAKES, zou zich als kandidaat voor het partijleiderschap hebben teruggetrokken, omdat hij zich niet van voldoende steun verzekerd wist. JAKES had zich een duidelijk voorstander getoond van een centralisatie van de Tsjechoslowaakse machtsstructuur in Praag ten koste van het huidige federale systeem, waarbij een grote mate van zelfstandigheid is weggelegd voor Tsjechie en Slowakije. Vooral het Slowaakse deel van de partijtop heeft zich altijd heftig tegen centralisatieplannen verzet. Daar komt bij dat een vervanging van de Slowaak HUSAK door de Tsjech JAKES de grondwettelijk vastgelegde evenredige verdeling van ambten tussen Tsjechen en Slowaken dreigde te verstoren.

Na het partijcongres verdween de problematiek van de opvolging van HUSAK tijdelijk naar de achtergrond. Oorzaak was een felle discussie in de Tsjechoslowaakse partijtop over de noodzaak tot veranderingen, die oplaaide nadat het CC-plenum van de CPSU in januari 1987 een nieuwe aanzet tot perestroika in de USSR had gegeven. De gematigd behoudende geleerden van de KSC bepleitten onder aanvoering van premier en Presidiumlid STROUGAL openlijk de noodzaak tot veranderingen in de CSSR, waarbij zelfs het woord 'hervormingen' werd gebruikt. De orthodoxe Presidiumleden van de KSC onder leiding van CC-secretaris BILAK wilden daarentegen onverminderd vasthouden aan de "Pouceni", die geen hervormingen van betekenis toelieten.

Binnen de top van de Tsjechoslowaakse CP dreigde factievorming, die een vertrek van HUSAK als partijleider voorlopig onmogelijk maakte. Tijdens het CC-plenum van maart 1987, drie weken voordat GORBACHEV een officieel bezoek aan Praag zou brengen, slaagde de Tsjechoslowaakse secretaris-generaal er in de eenheid in de partijtop te herstellen. Hij sprak zich openlijk uit voor een orientatie van de CSSR op het herstructureringsproces in de USSR, maar verschaftte geen enkele duidelijkheid over inhoud, omvang en tempo van eventueel noodzakelijke 'hervormingen', al was het officieel uitspreken van deze term reeds opmerkelijk te noemen.

Voorzover bekend heeft GORBACHEV tijdens zijn bezoek aan Tsjechoslowakije van 9 tot 11 april 1987 anders dan vele Westerse waarnemers verwachtten, van de KSC-top geen onmiddellijke navolging van het Sovjetrussische voorbeeld geeist. De CPSU-leider heeft waarschijnlijk de pas herstelde rust in de hoogste

organen van de Tsjechoslowaakse CP niet willen verstoren en HUSAK de ruimte gegeven voor een eigen invulling van het hervormingsproces.

Volgens sommige Westerse waarnemers is het daarna Milos JAKES geweest, die zich in zijn hoedanigheid van CC-secretaris voor economische aangelegenheden heeft beziggehouden met het opstellen van een uiterst bescheiden hervormingsprogramma, waarmee zowel de gematigd behoudende als de extreem orthodoxe vleugel van de KSC zich konden verenigen.

In de herfst van het afgelopen jaar ontstonden nieuwe geruchten over een mogelijk aftreden van HUSAK als partijleider. Vooral zijn voortijdig vertrek van de viering van de zeventigste verjaardag van de oktoberrevolutie in Moskou gaf aanleiding tot speculaties in deze richting. GORBACHEV zou in een ontmoeting met HUSAK nu wel geeist hebben, dat Praag de weg naar concrete hervormingen zou inslaan. Bovendien werd premier STROUGAL in het midden van november ontboden naar de Sovjetrussische hoofdstad, waar zijn Sovjetrussische ambtgenoot RYZHKOV aandrang op een nauwe coordinering van de hervormingsprocessen in beider landen en GORBACHEV te kennen gaf dat de hervormingen in Tsjechoslowakije gekoppeld moesten worden aan democratiseringsmaatregelen. Deze signalen hebben de KSC-top waarschijnlijk kort na de terugkeer van STROUGAL in Praag doen besluiten om JAKES de hoogste verantwoordelijkheid voor het economisch hervormingsprogramma te geven en HUSAK tijdens het eerstkomende CC-plenum eervol afscheid te laten nemen. Er zijn evenwel ook aanwijzingen dat hierover reeds in september overeenstemming bestond in het KSC-Presidium en dat de Sovjetrussische druk slechts de laatste twijfels in het leidinggevende KSC-orgaan heeft weggenomen.

Op 17 december jl. begon de eerste zitting van het verwachte CC-plenum, waarbij HUSAK zijn vertrek als partijleider bekendmaakte en JAKES als zijn opvolger voordroeg. Het CC/KSC volgde de voordracht en koos JAKES unaniem als nieuwe secretaris-generaal van de Tsjechoslowaakse CP. Het werd HUSAK blijkbaar vergund eervol met ontslag te gaan, want hij behield zijn zetel in het KSC-Presidium en zal ook zijn ambtstermijn als president van de CSSR (tot mei 1989) uitdienen. Niet onbelangrijk is, dat hierdoor het eerder aangeduide evenwicht van ambten tussen Tsjechen en Slowaken niet werd verstoord.

Milos JAKES

Milos JAKES werd op 12 augustus 1922 geboren te Ceske Chalupy in het zuiden van Bohemen. Van 1937 tot 1944 volgde hij eerst een opleiding als electricien bij de Bata-schoenfabriek te Gottwaldov, waarna hij in dezelfde plaats studeerde aan de Hogere Staatsnijverheidsschool voor Electrotechniek. Vervolgens keerde hij terug naar de Bata-schoenfabriek, waar hij zes jaar als electricien en constructeur werkzaam was.

In 1945 werd JAKES lid van het KSC. Zijn eerste schreden in de richting van een politieke carrière deed hij in de jaren 1952-1955 in de communistische jeugdbeweging. Van 1955 tot 1958 bezocht JAKES aan de CPSU-partijhogeschool te Moskou. Tijdens deze studie, die hij als doctor in de maatschappijwetenschappen zou afsluiten, zou hij gerecruteerd zijn door het KGB. Over de exacte inhoud van zijn werkzaamheden voor de Sovjetrussische inlichtingen- en veiligheidsdienst is niets bekend. Vermoedelijk heeft hij informatie verzameld over zijn medestudenten.

Na zijn terugkeer in de CSSR heeft JAKES zeer behoedzaam aan zijn politieke carrière gewerkt en klom hij in 1966 op tot de functie van vice-minister van Binnenlandse Zaken. Twee jaar later, tijdens de Praagse lente werd hij voorzitter van de Centrale Partijcontrolecommissie.

De nieuwe functie van JAKES en zijn KGB-verleden hebben er waarschijnlijk toe geleid dat hij werd opgenomen in het orthodoxe groepje Tsjechoslowaken, dat in nauwe samenwerking met het KGB betrokken was bij de voorbereiding van de Warschaupakt-interventie in augustus 1968. Nadat HUSAK de plaats van DUBCEK als partijleider had ingenomen, heeft JAKES zich beziggehouden met de partij-personele aspecten van de "normalisatiepolitiek". Onder zijn supervisie als voorzitter van de Centrale Partijcontrolecommissie werden 70.000 partijleden uitgestoten en nog eens 350.000 anderen gedwongen hun partijkaarten in te leveren.

Toen het zuiveringsproces was afgerond raakte de carrière van JAKES in een stroomversnelling. In 1977 deed hij als kandidaat-lid zijn intrede in het KSC-Presidium en kreeg hij in het CC-secretariaat de verantwoordelijkheid over het landbouwbeleid. Vier jaar later verwierf hij het volwaardig lidmaatschap van het Presidium en werd hij als CC-secretaris met economische aangelegenheden belast.

JAKES is sindsdien niet meer bijzonder op de voorgrond getreden, hetgeen voor menige Westerse waarnemer reden is geweest om hem af te schilderen als een kleurloze partijbureaucraat. Achteraf beschouwd lijkt JAKES echter zijn low profile bewust gekoesterd te hebben om zich de meest gunstige uitgangspositie voor een eventuele opvolging van HUSAK te verschaffen. Door niet al te zeer te koop te lopen met zijn persoonlijke voorkeur voor een bescheiden economische liberalisering en centralisatie van de Tsjechoslowaakse machtsstructuur in Praag, groeide hij uit tot de ideale compromisfiguur tussen de gematigd behoudende en de orthodoxe vleugel van de KSC. De vrees om tussen beide vleugels fijn gemalen te worden kan een overweging zijn geweest om zich niet reeds tijdens het zeventiende partijcongres van maart 1986 als de potentiële opvolger van HUSAK aan te dienen.

Door zich in het begin van 1987 tijdens de felle discussie over de noodzaak van hervormingen tussen premier STROUGAL en CC-secretaris BILAK op de achtergrond te houden, heeft JAKES zijn papieren verder verbeterd. HUSAKS uiteindelijke keuze voor een oriëntatie op de perestrojka in de USSR tijdens het CC/KSC-plenum van maart 1987 moet ook de instemming van JAKES hebben genoten. In de daaropvolgende maanden fungeerde hij als voorzitter van de partijcommissie, die een zeer voorzichtig economisch hervormingsprogramma opstelde. Toen duidelijk werd dat dit scenario zowel voor de gematigd behoudende als de orthodoxe gelederen in de partijtop acceptabel was, kon HUSAK het partijleiderschap aan JAKES overdragen.

Koerswijziging?

Sinds het CC/KSC-plenum van maart 1987 zijn in de officiële pers van de CSSR verschillende artikelen verschenen over het begrip "prestavba", de Tsjechoslowaakse variant op de Sovjetrussische "perestrojka". Opvallend is, dat daarbij aanvankelijk niet of nauwelijks werd aangeduid wat een door Praag geïnitieerde

herstructurering zou moeten inhouden. Hieruit valt af te leiden, dat de KSC-top in dat stadium nog sterke bedenkingen had tegen het inslaan van de weg van GORBACHEV.

Het is nog maar de vraag of de verkiezing van Milos JAKES betekent dat deze bedenkingen geheel of gedeeltelijk zijn overwonnen. GORBACHEV heeft in elk geval snel duidelijk gemaakt wat hij van zijn collega in Praag verwacht. Reeds in zijn felicitatieboodschap aan de nieuwe Tsjechoslowaakse partijchef schreef hij te vertrouwen op "de verdere ontwikkeling en herleving van het socialisme op Tsjechoslowaakse bodem, de herstructurering van het economisch mechanisme en de democratisering van het openbare en politieke leven van het land."

Maar reeds de installatierede van JAKES bleef achter bij dit verwachtingspatroon. Want daarin werd slechts vaag gezinspeeld op de bestrijding van bureaucratie en corruptie en op de bevordering van meer openheid en een "democratische en creatieve geest" in de partijgelederen. Ook de eerste inkijk die JAKES zijn toehoorders in zijn economisch hervormingsprogramma gunde, belooft geen schokkende veranderingen. Zo blijft de hoogte van de prijzen en de selectie van managers nog steeds op centraal niveau geregeld, terwijl het marktmechanisme nauwelijks ruimte krijgt. Wel moeten de prijzen meer op de kosten afgestemd worden, krijgen de bedrijven meer eigen verantwoordelijkheid, worden lonen gekoppeld aan prestaties en wordt winst erkend als criterium voor bedrijfsvoering. Deze voornemens zouden evenwel pas in het begin van de jaren negentig moeten worden uitgevoerd.

Een aardige graadmeter voor de hervormingsgezindheid van de nieuwe partijleider vormde ook het hoofdartikel van het Tsjechoslowaakse partijblad "Rude Pravo" op 22 december jl.. Hierin werd ingegaan op de vraag of legale oppositie zal worden toegestaan, nu er economische hervormingen voor de deur staan. JAKES werd geciteerd om duidelijk te maken dat "hervormingen gefundeerd moeten zijn op de basis van socialistische principes. (...) Elke hoop op legalisering van politieke oppositie is dan ook ongerechtvaardigd omdat zij alleen maar anti-socialistisch kan zijn". Het streven naar meer openheid "betekent geenszins dat de deur open staat voor vruchteloze discussies, demagogie, halve waarheden en laster".

Dat "glasnost" (Tsjechoslowaakse equivalent: "otevrenost") in de CSSR aan zeer duidelijke grenzen gebonden is heeft CC-secretaris Jan FOJTIK, verantwoordelijk voor ideologische aangelegenheden, reeds een half jaar eerder duidelijk gemaakt in een rede, die in de "Rude Pravo" werd gepubliceerd: "Glasnost (dat wil zeggen open politiek en verstrekking van zoveel mogelijk informatie) moet een sleutelbegrip worden van onze politieke en ideologische arbeid. In het algemeen is het van wezenlijk belang om het ideologische werk te verbinden met het democratiseringsproces. (...) Bij de herstructurering van de ideologische arbeid moeten we bijzondere aandacht schenken aan de massamedia. (...) We komen met name tot deze conclusie vanwege enkele fundamentele lessen die we in de jaren zestig hebben geleerd. De partij kan zichzelf niet veroorloven om de controle over de massamedia te verliezen."

Uit deze uitspraken van JAKES en FOJTIK blijkt dat de KSC uitmaakt wat openheid is en wat niet en bij het invullen van de begrippen "prestavba" en "otevrenost" blijft uitgaan van "de fundamentele lessen van de jaren zestig", dat wil zeggen de

"Pouceni", die juist gericht zijn op het terugdraaien van hervormingen.

Het is overigens opmerkelijk dat de voormalige partijleider DUBCEK al herhaaldelijk tegenover Westerse journalisten heeft verklaard, dat hij een grote gelijkens ziet van het door hem tijdens de Praagse Lente nagestreefde "socialisme met een menselijk gezicht" en het huidige "perestroika"-beleid van GORBACHEV in de USSR. Omdat de Tsjechoslowaakse partijleiding nog steeds vasthoudt aan de "Pouceni", maar zich tegelijkertijd in maart 1987 formeel heeft bekeerd tot een orientatie op "perestroika", komen DUBCEKs uitlatingen bijzonder ongelegen. Tegen deze achtergrond is te verklaren waarom de "Rude Pravo" op 4 januari jl. zo fel uithaalde naar "de ideologische vijanden, die beweren dat de rechts-opportunisten en revisionisten (lees: DUBCEK c.s.) in 1968 dezelfde doelen hadden als de vernieuwers in de Sovjet-Unie na het 27ste CPSU-congres begin 1986". Twee dagen later veroordeelde ook het Sovjetrussische persbureau Tass de "valse parallellen" tussen de Praagse Lente en de perestroika van GORBACHEV, al gaf het toe dat de "leuzen voor democratie en vernieuwing" in het Tsjechoslowakije van 1968 wel doen denken aan leuzen in de Sovjet-Unie van nu. Voor de huidige KSC-top moet die laatste zinsnede reeds een schrikbeeld oproepen, waarin iedere hervormingspoging van betekenis op voorhand dreigt te worden gesmoord. De vervanging van HUSAK door JAKES zal daarin weinig verandering brengen, te meer omdat de nieuwe partijleider nog veeleer dan zijn voorganger tijdens de Praagse Lente tot het orthodoxe kamp behoorde. Het eerste optreden van JAKES getuigt niet van bereidheid om met dit verleden te breken, alle verbale lippendienst aan de perestroika ten spijt. Op korte termijn moet dan ook geen ingrijpende koerswijziging van het Tsjechoslowaakse regime verwacht worden.

Wat GORBACHEV c.s. betreft kan eens te meer worden geconcludeerd dat die in deze fase de hoogste prioriteit geven aan de economisch-politieke sanering in eigen land en teneinde die niet te laten verstoren door blok-interne conflicten meer waarde hechten aan stabiliteit in de "broederlanden" dan aan hun navolging van de huidige Sovjetexperimenten, hoezeer uiteraard ook op prijs gesteld.